

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2019-22-67-76>

УДК 372.83

СОЦІАЛІЗАЦІЯ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ПІДРУЧНИКА З ОСНОВ ПРАВОЗНАВСТВА

Наталія Жидкова,

кандидат педагогічних наук,
учитель історії та правознавства
Менської гімназії Менської міської ради
Менського району Чернігівської обл.,
м. Мена, Україна,
e-mail: nataliazhydkova@gmail.com

У статті висвітлено основні функції та компоненти підручника з основ правознавства у соціалізації учнів. З'ясовано, що підручник реалізує змістовий та методичний компоненти, спрямовані на розвиток мотиваційних, когнітивних, творчих та комунікативних складників особистісного розвитку підлітків. Значний потенціал ціннісного виховання та особистісного розвитку учнів мають завдання підручника, які потребують комплексного аналізу та використання міжпредметних зв'язків, групових та індивідуальних методів у засвоєнні правових норм і перетворення їх на переконання учнів. Реалізація змістового та методичного компонентів підручника, сформованих переконань учнів у практичній діяльності є вихідним моментом для набуття досвіду успішної життєдіяльності.

Ключові слова: соціалізація учнів, підручник з основ правознавства, інтелектуальні та творчі завдання, соціальна компетентність.

Постановка проблеми. Реформування шкільної освіти та завдання повної загальної середньої освіти спрямовують процес навчання на *всебічний розвиток та успішну соціалізацію особистості*, здатної до життя в суспільстві та цивілізовану взаємодію з природою, готової до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [1, с.12]. Зазначимо, що підручник з основ правознавства має значний дидактичний та методичний потенціал для соціалізації учнів. Більшість публікацій розкривають підходи до конструювання компетентісно-орієнтованих підручників, але не чисельні дослідження зосереджені на проблемі соціалізації учнів під час навчального процесу та соціалізуючого впливу підручника.

Аналіз останніх досліджень. У психолого-педагогічній літературі проблема *соціалізація учнів* у контексті професійної орієнтації розкрита М. Піддячним, розвитку обдарованої особистості К. Андросович, А. Малиношевською, К. Мілютіною,

Н. Янц, адаптації учнів сільської малокомплектної школи через використання навчального посібника А. Лопухівською, суспільствознавчих дисциплін М. Бабкіною, Т. Баккою, О. Желібою. Розвитку теорії підручникотворення з основ правознавства приділено увагу Б. Андрусишиним, І. Смагіним, О. Наровлянським, О. Пометун, Т. Ремех, Л. Рябовол та ін.

Мета статті полягає в дослідженні шляхів соціалізації учнів засобами підручника з основ правознавства.

Основна частина. Поняття *соціалізація* учнів має різний контекст у педагогіці та психології. У педагогіці *соціалізація* — це процес і результат засвоєння й активного відтворення людиною соціокультурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов'язковий фактор розвитку *особистості*. У навчально-виховному закладі соціалізація мусить бути педагогічно керованим процесом становлення особистості як суб'єкта суспільної життєдіяльності [2, с.834]. У психологічних дослідженнях поняття пояснюється як процес формування індивідом упродовж життя соціальних якостей (оволодіння мовою спілкування, вивчення норм, правил спілкування, традицій, звичаїв, засвоєння соціальних ролей), завдяки яким людина стає дієздатним учасником соціального життя. Особливо цей процес набуває значущості у старшому підлітковому віці, коли формуються уявлення про себе, усвідомлення *власної унікальності та ідентифікація* себе серед однокласників. Рівень соціалізації учнів визначається когнітивним, особистісним, комунікативно-діяльним, морально-ціннісним компонентами [3, с. 29, 32].

Звернемо увагу, що у педагогічному підході соціалізація є вужчим за змістом поняттям і пояснюється як спрямовуючий процес учня та вчителя, а у психології акцент переноситься на самосоціалізацію впродовж життя і підкреслюється роль старшого підліткового віку як етапу остаточного формування внутрішньої сутності, стійких ціннісних орієнтирів. Водночас є можливість коригувати, впливати на формування внутрішнього «Я». Це означає, що ми процес соціалізації не маємо залишати на самоплив, а повинні допомогти особистісному становленню, формуванню успішної особистості.

Вагомим чинником самореалізації учнів, формування внутрішньої сутності є *творчість*, яка допомагає учню розкрити здібності, усвідомити унікальність. У цьому процесі важливо розвивати когнітивне мислення старших підлітків, яке характеризується формуванням абстрактного теоретичного мислення, здатністю будувати складні умовиводи. Водночас підлітковий вік характеризується значним розбалансом афективної сфери. Це значить, що під час розвитку творчого мислення слід урахувати емоції та переживання підлітків, які стають в один ряд з урахуванням змін у операціональних механізмах когнітивної сфери [4, с. 77].

Зауважимо, що у навчальному процесі *соціалізація* взаємообумовлена вихованням та самовихованням учнів. Засвоєння соціальних норм, використання їх

через «приміряння» соціальних ролей, моделей соціальної поведінки учнями під час навчально-пізнавальної діяльності сприяють самовихованню, самореалізації учнів. *Мотивуючими* чинниками у цьому процесі є переживання учнем особистісного успіху, організація власної діяльності, зростання ступеня самостійності, використання життєвого досвіду. А це у свою чергу потребує добору вчителем методів, засобів, форм навчальної діяльності.

Пов'язаність навчального предмета із життям, створення умов ефективної організації навчання, ситуації успіху формують інтерес учнів до вивчення основ правознавства. Це виявляється через бажання школярів взяти участь у олімпіадах, інтелектуальних та творчих конкурсах і впливають на професійне самовизначення учнів, вибір профільного навчання в школі. Пізнавальний інтерес до предмета формується під час уроків. Цьому сприяють інтегровані уроки з використанням пізнавальних завдань з різностороннім аналізом проблеми, перенесення пізнавальних методів із одних предметів на інші, творче застосування предметних компетенцій у нових ситуаціях.

Процес *соціалізації* відбувається через засвоєння *морально-етичних, правових норм та цінностей* і перетворення їх на переконання, реальні вчинки і практичні дії [5, с.11]. Якщо *засвоєння* норм учнями, *перетворення їх* на переконання відбувається у процесі навчання, то *закріплення* у поведінці та практичній діяльності здебільшого — у позаурочній та громадській діяльності, позашкільних закладах, життєвих ситуаціях та ін.

Результатом соціалізації учнів є формування особистісних якостей, психологічних рис (терпимість до судження, уміння адаптуватися у різних ситуаціях, спрямованість на успіх), умінь (урегулювання конфліктних ситуацій), навичок, моральних установок, іншими словами соціальної компетентності. Такий інтегрований результат соціалізації потребує методів навчання, спрямованих на формування суджень, умінь аргументувати позицію, критичного мислення, знаходити альтернативні шляхи розв'язання завдань, здійснювати різносторонній аналіз ситуації (з погляду різних учасників і різних позицій, систем цінностей), встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, працювати у групі, знаходити спільне рішення.

Отже, *соціальна компетентність* репрезентує процес соціалізації учнів, як набуту здатність особистості гнучко орієнтуватися в змінених умовах соціального середовища. І. Смагін, аналізуючи суспільствознавчу компетентність, визначає три наскрізні ключові лінії освітньої галузі: людина у самоусвідомленні власної сутності, людина у взаємодії з людьми і природою, людина в професійній діяльності та громадянській активності [6, с. 43].

Процес соціалізації учнів під час навчання основ правознавства характеризується формуванням предметної та соціальної компетентностей у різних галузях права (сімейному, трудовому, цивільному та ін.), активної життєвої позиції і є вихідним моментом практичної реалізації предметного досвіду, набуттям життє-

вого досвіду [7, с.90]. *Соціальна компетентність* учнів — здатність особистості співпрацювати з партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі. Зауважимо, що групова та індивідуальні форми навчання учнів ґрунтуються на довірі, повазі, спілкуванні, здатності відповідати за себе і сприяє формуванню *комунікативних* умінь учнів.

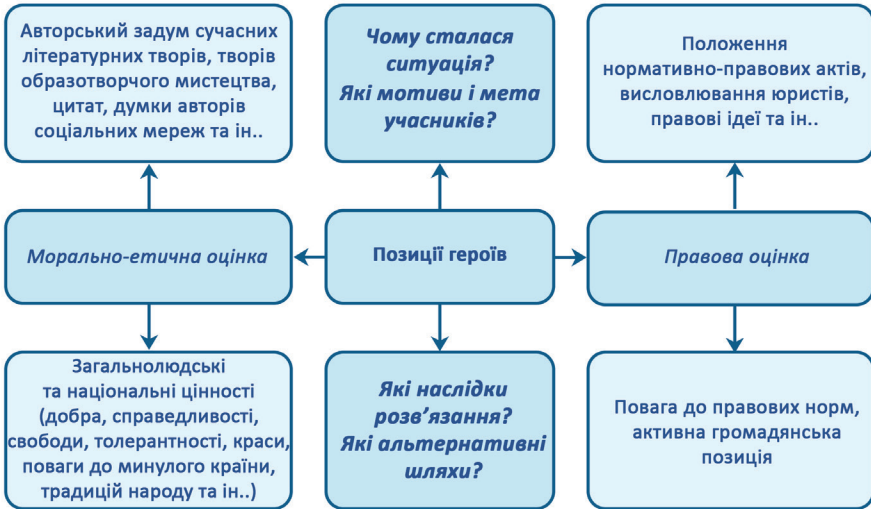
Загалом *критеріями соціальної компетентності підлітка визначаються: мотиваційний (відношення, виражені через мотиви та цінності, а саме, прагнення до соціально схваленої поведінки та самовиховання, домінування в ній мотивів успіху, орієнтація на цінність творчості, мистецтва, природи, здоров'я, батьківщини); когнітивний (знання соціальних цінностей, норм, правил спілкування та поведінки в суспільстві, продуктивних способів міжособистісної взаємодії (патріотизм, гуманізм), власних особистісних якостей, спрямованих на досягнення успіху (адаптації)); поведінково-діяльнісний (уміння, навички соціальної поведінки, соціально значущої діяльності, а саме ефективного спілкування, конструктивної взаємодії у навчальній та життєвій діяльності, саморегуляції та ін.)* [8, с. 44].

Таким чином, під час навчання важливо розвивати когнітивний, мотиваційний, творчий, морально-ціннісний, комунікативний компоненти соціалізації учнів. Іншими словами процес соціалізації учнів потребує формування знань про норми (морально-етичні, правові та ін.), внутрішніх переконань, мотивів досягнення успіхів, творчого самовираження, здатності застосувати переконання у практичній діяльності.

Одним із засобів соціалізації учнів під час навчання є підручник. У змісті соціалізуючої вимоги до підручника з основ правознавства визначається: *«Авторський і додаткові тексти підручника з основ правознавства мають відображати уявлення про право як мистецтво добра і справедливості... З огляду на завдання предмета «Основи правознавства», підручник через зміст, структурування тексту, систему завдань має орієнтуватися також на виховання активної громадянської позиції учнів, їхньої соціальної активності та навиків життя в демократичному поліваріантному суспільстві»* [9, с. 302].

Значний розвивальний та виховний потенціал у соціалізації учнів відіграє змістова та методична складові підручника. Правові ситуації, уривки з літературних творів, цитати та ін., мають бути проблемними і змістовно реалізувати лінії: людина у взаємодії з людьми та природою, самоусвідомленні власної сутності, у професійній діяльності та громадянській активності. Це створює можливість різнобічно проаналізувати ситуацію, з'ясувати причини дій героїв та можливі наслідки розв'язку (мал. 1). Таким чином, висновок ситуації буде виваженим.

Комплексний аналіз правової ситуації відбувається не тільки через встановлення причинно-наслідкових зв'язків, використання положень нормативно-правових актів, а й формування оціночних суджень із моральної позиції (добра, справедливості, гуманності, свободи, поваги до традицій та звичаїв минулого, історії та ін.).

Мал. 1. Комплексне розв'язання правової ситуації

Наприклад, у одному підручнику з основ правознавства (Т. Ремех, О. Пометун) наведено ситуацію «Із ким залишиться Марійка?», яка має емоційний вплив на учнів у ціннісному вихованні: *«У суді слухається справа про розірвання шлюбу 25-річної Олени та 32-річного Миколи, які мають 5-річну доньку Софіюку. Після відпустки по догляду за дитиною Олена не змогла вийти на роботу, оскільки закрили фабрику, де вона працювала комірницею. Разом із подругою Олена поїхала до Італії і влаштувалася гувернанткою. Маленька Софіюка залишилася з батьком і 60-річною бабусею, які доглядали та виховували її. Софіюка важко хворіла і батько віддавав всю свою увагу, час і сили. Повернувшись в Україну, Олена заявила, Миколі, що бажає з ним розлучитися, бо виходить заможного італійця, який любить її і має намір усиновити Софіюку. Олена стверджує, що теж дуже любить доньку й усі роки важко працювала заради неї. На думку Олени безглуздо лишати дитину батькові, який ледь може утримувати себе, якщо є можливість дати дитині материнську любов, гарне матеріальне забезпечення і гідне майбутнє»* [10, с. 133].

Автори підручника до правової ситуації пропонують навести аргументи на користь кожної з сторін та відповісти на запитання «якби ви були б суддею, яким чином вирішили б цей спір?». Запитання ситуації спрямовані на формування ціннісного ставлення до родинних традицій, почуття справедливості, усвідомленню взаємних сімейних прав та обов'язків і загалом формуванню переконань.

Водночас формування цінностей потребує використання методу порівняння, який допомагає визначити переваги та недоліки способу поведінки, створити умови для вибору моделі поведінки (мал. 2).

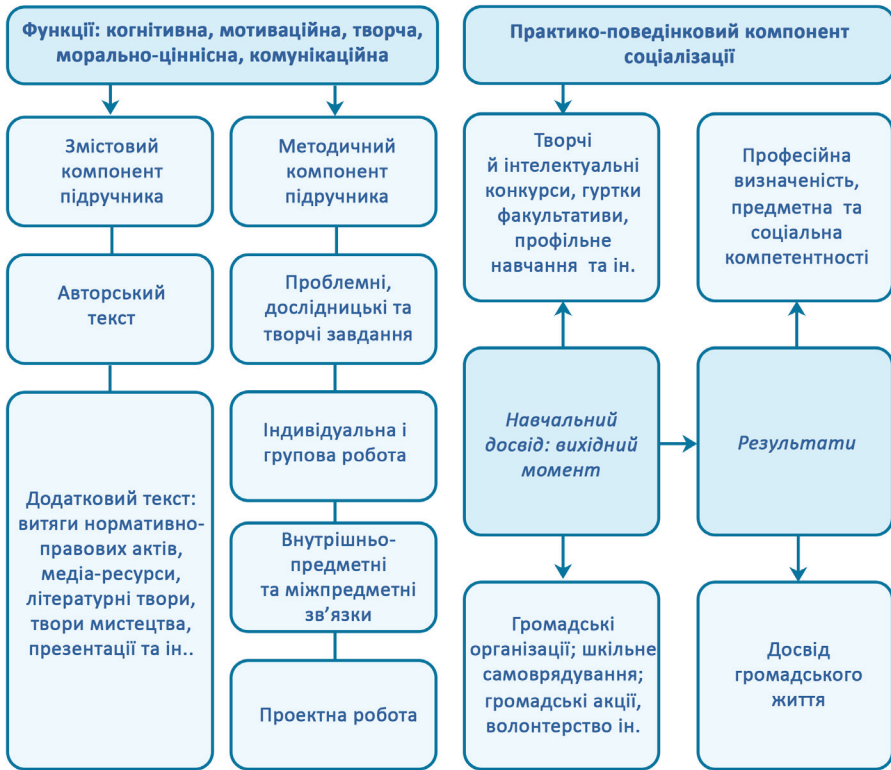

Мал. 2. Використання міжпредметних зв'язків учнів під час уроку «Обставини, що виключаються шкідливість (суспільну небезпеку) діяння»

Розвиток творчості, інтелектуальних здібностей, пізнавальних умінь розвивається через можливість бачити проблеми. У цьому процесі важлива наявність у підручнику проблемних завдань з розвитку критичного мислення та уяви старших підлітків. Наприклад, *якщо, то.....*; які *«за»* чи *«проти»* укладання шлюбного договору, якщо вас обрали б народним депутатом, то які зміни ви внесли б в «закон про освіту» та ін.

Індивідуальний підхід у розвитку творчості учнів має базуватися на свободі вибору способу виконання завдання. А тому творчі завдання підручника можуть бути множинними і темами проектів: створити малюнок/схему, колаж фотографій (моя громадянська позиція) до теми, написати есе, скласти ребус чи правову ситуацію, провести опитування, створити презентацію «родинне виховання українців: традиції та правове регулювання» та ін.

Теоретичний аналіз проблеми та педагогічна практика дають змогу сформува-ти авторську схему соціалізації учнів засобами підручника з основ правознавства, яка складається із змістового, методичного та поведінково-діяльнісного компонентів (мал.3).

Мал. 3. Соціалізація учнів засобами підручника з основ правознавства

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Таким чином, проблема соціалізації учнів засобами підручника є багатогранною. Підручник з основ правознавства повинен реалізовувати мотиваційну, когнітивну, виховну (формування комунікативних умінь, ціннісних переконань) функції у соціалізації учнів. Основний та додатковий тексти підручника, методична складова змістовно мають бути спрямованими на самоусвідомлення учнем власної сутності, розкривати взаємодію з людьми і природою, людину в професійній діяльності та громадянській активності.

У соціалізації підлітків важливим є використання внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків, проектної, групової та індивідуальної роботи учнів. Формування ціннісного ставлення учнів, пізнавальних умінь, творчих здібностей відбувається через завдання та ситуації, які спонукають до розмірковування,

зіставлення різних позицій та систем цінностей, вибору способу розв'язання та ін. Сформовані переконання учнів у навчальній діяльності реалізуються в громадській та життєвій діяльності і сприяють розвитку предметної та соціальної компетентностей.

У подальших дослідженнях наукового розгляду потребують такі проблеми, як дослідження аксіологічного компоненту підручника з основ правознавства, системи дослідницьких та творчих завдань підручника у реалізації особистісно-орієнтованого підходу до навчання, модель соціалізації учнів засобами підручника з основ правознавства та ін..

Використані джерела

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/pakeran186#n186>
2. Сухомлинська О. В. Соціалізація / О. В. Сухомлинська // Енциклопедія освіти / Академія педагог. наук України; [головний редактор В. Кремень]. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С. 833.
3. Андросович К. А. Проект інтерактивної психолого-педагогічної підтримки процесу соціалізації обдарованих старшокласників / К. А. Андросович // *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. — 2017. — № 1. — С. 29–33.
4. Євстаф'єва І. Ендоцепти та їх вплив на активізацію творчого мислення підлітків / І. Євстаф'єва // *Обдаровані діти — інтелектуальний потенціал держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 2–8 липня 2018 р, м. Чорноморськ, Одеська обл.* — К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. — 330 с.
5. Богачов С. В. Правова соціалізація як складова правової освіти населення / С. В. Богачов // *Європейські перспективи*. — 2011. — № 2. — С. 10–13.
6. Смагін І. Суспільствознавча компетентність учнів: поняття, зміст, структура / І. І. Смагін // *Вісник Житомирського університету ім. Франка*. — 2014. — Випуск 4 (76). — С. 39–44.
7. Жидкова Н. Практичні заняття з суспільствознавства — творча майстерня компетентного учня / Н. Жидкова // *Молодь і ринок*. — 2018. — № 10. — С. 89–98.
8. Занаєв С. С. Социальная компетентность — результат процесса социализации одаренного подростка / С. Занаєв // *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. LV междунар. науч.-практ. конф. № 8(54)*. — Новосибирск: СибАК, 2015. — С. 40–47.
9. Ремех Т. О. Компетентнісно орієнтований підручник із основ правознавства / Т. О. Ремех // *Проблеми сучасного підручника*. — 2017. — Вип. 19. — С. 299–309.
10. Ремех Т. О. Основи правознавства: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Т. О. Ремех, О. І. Пометун. — Київ: Літера ЛТД, 2017. — 224 с.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Sukhomlynsjka O. V. Socializacija / O. V. Sukhomlynsjka // *Entsyklopediia osvity [Entsyklopediia of Education]*. Kyiv: Yurinkom Inter, 1040 p. *Entsyklopediia osvity / Akademiya ped. nauk Ukrainy; [holovnyy red. V. H. Kremen']*. — K.: Yurinkom Inter, 2008. — S. 833.

3. Androsovykh K. A. Proekt interaktyvnoji psykhologho-pedagoghichnoji pidtrymky procesu socializaciji obdarovanykh starshoklasnykiv / K. A. Androsovykh // Osvita ta rozvytok obdarovanoji osobystosti. — 2017. — № 1. — S. 29–33.
4. Jevstafjeva I. Endocepty ta jikh vplyv na aktyvizaciju tvorchogho myslennja pidlitkiv / I. Jevstafjeva // Obdarovani dity — intelektualnyj potencial derzhavy: materialy Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji, 2–8 lypnja 2018, m. Chornomors'k, Odes'ka obl. — K.: Instytut obdarovanoji dytyny NAPN Ukrainy, 2018. — 330 s.
5. Boghachov S. V. Pravova socializacija jak skladova pravovoji osvity naselennja / S. V. Boghachov // Jevropesjki pespektyvy. — 2011. — № 2. — S. 10–13.
6. Smaghin I. Susupiljstvoznavcha kompetentnistj uchniv: ponjattja, zmist, struktura / I. I. Smaghin // Visnyk Zhytomyr'sjkogho universytetu im. I. Franka. — 2014. — Vypusk 4 (76). — S.39–44.
7. Zhydkova N. Praktychni zanjattja z suspiljstvoznavstva — tvorchcha majsternja kompetentnogho uchnja / N. Zhydkova // Molodj i rynek. — 2018. — № 10. — S. 89–98.
8. Zanaev S. S. Social'naja kompetentnost' — rezul'tat processa socializaciji odarennogho podrostka / S. Zanaev // Lichnost', sem'ja i obshhestvo: voprosy pedagogiki i psihologii: sb. st. po mater. LV mezhdunar. nauch.-prakt. konf. № 8(54). — Novosibirsk: SibAK, 2015. — S.40–47.
9. Remekh T. O. Kompetentnisno orijentovanyj pidruchnyk iz osnov pravoznavstva / T. O. Remekh // Problemy suchasnogho pidruchnyka. — 2017. — Vyp. 19. — S. 299–309.
10. Remekh T. O. Osnovy pravoznavstva: pidruchnyk dlja 9 klasu zaghajlnoosvitnikh navchalnykh zakladiv / T. O. Remekh, O. I. Pometun. — Kyjiv: Litera LTD, 2017. — 224 s..

Наталья Жидкова,

**кандидат педагогических наук, учитель истории и права
Менской гимназии Менского городского совета
Менского района Черниговской обл., г. Мена, Украина**

СОЦИАЛИЗАЦИЯ УЧЕНИКОВ СРЕДСТВАМИ УЧЕБНИКА ПО ОСНОВАМ ПРАВОВЕДЕНИЯ

В статье отражены основные функции и компоненты учебника по основам права в социализации учеников. Определено, что содержательный и методический компоненты учебника направлены на развитие творческих способностей, интеллектуальных и коммуникативных умений, личностное развитие подростков. Значительный потенциал ценностного воспитания и личностного развития имеют задания учебника, которые требуют комплексного анализа и использования межпредметных связей, групповых и индивидуальных методов в усвоении и преобразовании правовых норм в убеждения. Реализация содержательного и методического компонентов является исходным моментом в формировании опыта успешной жизнедеятельности.

Ключевые слова: социализация учеников, учебник по основам права в социализации, интеллектуальные и творческие задания, социальная компетентность.

Nataliia Zhydkova,

**Candidate of Pedagogical Sciences, Teacher of History and Basics of Law
of Gymnasium of Mena of Chernihiv region, Mena, Ukraine**

STUDENTS SOCIALIZATION BY MEANS OF SCHOOL LAW TEXTBOOKS

This article investigates the main approaches to the socialization of students in the educational process. The Law textbook is one of the means of solution to the problem. The socialization pattern of students is defined in this article. The substantive and methodological components of the pattern are aimed at the implementation of the motivational, developmental and educational functions of the adolescent's personality and form availability to practical activities. The practical component of socialization forms social and substantive competencies, experience of civic and vital activity, vocational guidance. This is facilitated by participation in creative and intellectual competitions, clubs, electives, specialized training, as well as participation in civic youth organizations, promotions, etc.

The main content lines of student socialization in social science are defined: self-consciousness of one's own essence, interaction of a person with people and nature, a person in professional activities and his/her civic activity. In adolescence the formation of their own personalities is completed, but there is an opportunity to adjust this process in educational activities.

The textbook has a significant influence on the adolescent cognitive process, main and additional texts, as well as creative and problematic tasks. In jurisprudence using cross-curricular links (such as history, literature, biology, geography subjects) contribute to the formation of students' individual characteristics and moral attitudes.

The system of comprehensive analysis of the legal situation includes the establishment of causal relationships, the search for arguments, legal and moral evaluations. Such comprehensive analysis of the situation requires the use of individual and group forms. Group work is based on trust, communication, responsibility, patience with other opinions, etc. Creative tasks in personal development should be based on the student's ability to find the way of solving them.

Keywords: student socialization, school law textbook, creative tasks, social competence.